

Berde Mózsa.

(Történelmi arckép.)

Írta: P. Szentmártoni Kálmán.

(Folytatás.)

Talán nem sértem meg a szerénység határait, ha Berdének fenti nyilatkozatával kapcsolatosan egy diákkori emléket újítok fel. Nagytudású, kiváló irodalom tanárunknak, Kanyaró Ferencnek szokása volt, hogy az írásbeli dolgozatokra bírálattokat írt s a dolgozatok kiosztásakor azokra élőszóval is megjegyzéseket fűzött. Ma is kegyelettel őrzöm dolgozataimra tett áldott keze nyomait. Egy alkalommal, mikor osztotta ki a dolgozatokat, megdicsért s még azt is hozzátette: „Ebből még tollforgató ember lesz”. Nemsokára zárthelyi dolgozatot írtunk a fősvényről, amelyben azt fejtegettem, hogy a fősvényesség megbocsátható olyan egyénnél, mint amilyen Berde Mózsa volt, aki azt egy magasztosabb, eszményi cél érdekében tette, cselekedte. Erre boldog emlékezetű tanárom a jelzett mondat mellé, haragos piros ceruzával ezeket írta: tizenhárom próbás jezsuita s a dolgozat kiosztásakor az előbbi dicséret után — megdorgált. Azóta is sokszor elgondolkoztam az idézett mondat tartalmán, most is eszembe jut s áldom örökké Kanyaró Ferenc volt tanárom emlékét, mint olyanét, akitől a legtöbbet tanultam, de bocsásson meg az ő köztünk élő szelleme, hogy én megöregedve is azt mondom, amit 19 éves fővel írtam Berde Mózsáról.

Berde nemcsak a maga anyagi emelkedését művelte, hanem minden magyar vagyonosodását szívből kívánta és akarta. Megvolt benne a föld örök szeretete, mindent a gazda nyugodt, tiszta látásával nézett és sokfelé megfordulva nem győzte dicsérni azokat, akik az ő gazdasági elvei szerint munkálkodnak. Az ő korában Kolozsvár legügyesebb gazdasszonyának a nem régen elhunyt *Péterfi Dénesné Péchy Katát* tartotta, mert,

amint Berde elbeszélte,¹ valósággal boldog érzet és gyönyörűség fogta el, mikor megjelent a Péterfiné udvarán s a különféle szép majorságok mindenfelől sereglettek üdvözlésére. Péterfiné életével és végrendeletével csakugyan igazolta, hogy nem volt méltatlan Berde dicséretére.

Berde az anyagiaknál még sokkal többre becsülte a szellemi kincseket. Nyugalomba vonulása után az egyház volt neki az éltető levegője s gazdag tapasztalatait az egyházi élet munkamezején érvényesítette. Volt az egyháznak jogtanácsosa, jószágfelügyelősi elnöke, a jogi-, nevelésügyi és pénzügyi bizottságok elnöke. Mindenik tiszttségét erős kötelességtudással teljesítette, de a legnagyobb gyönyörűséget neki a tanuló ifjúság szellemi haladásának figyelemmel kísérése okozta. Mint kinevezett biztos megjelent az évvégi vizsgálatokon és pedig nemcsak, mint szemlélő, hanem nagy nyelvtudását és széleskörű történelmi ismereteit felhasználva, kérdéseivel sok új szempontot világosított meg az ifjúság előtt. Hogy az ifjúság sorsa mennyire szíven feküdt, azt legjobban *végrendelete* mutatja.

„Az okos embert három dologból lehet megismerni, — mondotta Berde, — házasságából, barátja megválasztásából és végrendeletéből”.²

Berde nem nősült meg, minthogy általában magánosok maradnak mindazok az emberek, akik nagy gondolatok, nagy tervek megvalósítását tűzik ki életfeladatul. De azért Berde mindig úgy érezte, hogy neki nagy, népes családja van, a székely tanuló ifjúság, akiről neki kell gondoskodnia. A feleséget költségesnek tartotta. Életének utolsó idejében már csak 20—20 krajcárt adott a házmesternének, hogy abból neki főzzön. Benczédi Gergely az egyház pénztárából ehhez minden napra 1—1 forintot adott s így Berde tisztességes, jó ellátást kapott. Dicsérte is a házmesternét: „Ha olyan feleséget kaptam volna, mint a házmesterné, aki pár piculából az egész napi kosztomat kiállja, meglehet, magam is megházasodtam volna.”³

Berdének barátai olyan kiváló emberek voltak, mint V. Daniel Gábor főispán, Kővári László történetíró, Mikó Lőrinc

¹ Székelykeresztúron Sándor János igazgató nejének.

² Benczédi i. m. 55. l.

³ U. a. 62. l.

jogtudós, Kovácsi Antal és Pap Mózes tanárok, Kelemen Benő jószágigazgató, stb.

Berde végrendelete mutatja legvilágosabban alkotójának emberszerető, magas szellemű gondolkozását és jószívűségét.

Az „ingyen örökséget” olyannak tartotta, mint ami csak civódásra ad alkalmat a rokonok között. „Az ember csak azt becsüli meg, amit maga keres, a más szerzeményét eltékozzhatónak hiszi.” — „En a számító, okos, törhetetlen s amellet becsületes *munkásságot* tartom a legbiztosabb örökségnek. Ha gyermekeim volnának, ezt óhajtanám leginkább örökségül hagyni”, — írta Daniel Gáborhoz.¹

Mielőtt Berde Mózsa végrendeletét s annak nagy jelentőségét ismertetnők, röviden tekintsünk vissza az unitárius oktatásügyre, hogy annál világosabban álljon előttünk Berde nagy művelődéstörténeti cselekedete.

A reformáció hatása alatt kialakult: „akié az iskola, azé a jövő” elve s minden felekezeti nagy súlyt helyez az iskoláztatásra. Az unitáriusok iskolaügyét János Zsigmond fejedelmi adománya alapozta meg. Az erdélyi fejedelemség megszűnése után az unitáriusokra szomorú idők következtek. A XVIII. században a Habsburgok támogatásával a katolicizmus jutott diadalra s a protestáns Erdély átalakult. Kolozsvárt, az unitarizmus szülőhelyén és más helyeken is elvették iskoláinkat, templomainkat, ingatlanainkat, de Ferencz József püspökkel szólva: „Az Úr nem hagyja el az övéit”.² Jőnek az unitárius világi nagyjaink és áldozatkészségükkel megmentik az egyházat. A XVIII. század végén Zsuki László, a XIX. század elején Augusztinovic Pál tettek nagyobb alapítványokat egyházunkban nevelési célokra, most hova-tovább mind inkább erősödik az a meggyőződés, hogy iskoláink fenntartásától függ egyházunk fennmaradása.

A világesi fegyverletétel után az osztrák önkényuralom nehezedett egyházunkra és olyan követelményekkel állottak elő, melyek iskoláinkra csaknem a megsemmisülést jelentették. Ekkor Káli Nagy Elek főgondnok és Mikó Lőrinc³ buzgóságá-

¹ Benczédi i. m. 56. l.

² Ferencz József: Beszéd a Berde Mózsa síremléke leleplezésekor, 1901. szept. 21-én. Keresztény Magvető XXXVI. évf. 1901. 267—271 l.

³ Ferencz József—Vári Albert. Unitárius Kistükör. 1930. 101. l.

val a hivek adakozásából teremtik elő azt az összeget, amelylyel a tanárok létszámát meg lehetett kétszerezni. Ez a csodálatos hitbuzgóság és áldozatkészség ismét megmentette iskoláinkat.

Az 1867-iki kiegyezés után az önálló magyar közoktatásügyi politika nem szorította háttérbe a történelmi egyházakat, hanem igyekezett igénybe venni ezeknek a közreműködését, de egyben törekedett minden téren a hiányokat, a mulasztásokat pótoltatni. Iskolai téren egyházunkkal szemben is olyan követelmények, kívánalmak merültek fel, hogy azokat az egyház Berde Mózsa hagyománya nélkül nem tudta volna teljesíteni. A régi kollégium sem nevelésügyi, sem egészségügyi szempontból nem elégítette ki a kor kívánalmait. Követelték új iskola építését, az egyházban megvolt a jó szándék az építésre, de Berde Mózsa hagyatéka nélkül ezt a szép renaissance stílú, díszes épületet, mely akkor a legkorszerűbb középiskola volt Kolozsváron, nem tudta volna felépíteni. Szóval a Berde Mózsa hagyatékának az volt a történelmi hivatása, hogy a XX. század iskolai követelményeit kielégítse.

Berde három végrendeletet írt, az elsőt 1865-ben, a másodikat 1881-ben, a harmadikat 1888. szept. 10.-én Kolozsváron.

Mindhárom végrendeleten egy vezéreszme húzódik keresztül: az unitárius egyház nevelői intézményeinek megerősítése, felsegélyezése. Kezdetben ugyan arra gondolt, hogy közművelődésre szánt alapítványát vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül teszi meg, de ezt a tervét később megváltoztatta. Végrendeletében megindokolja, hogy azért hagyja vagyonát a magyar unitárius vallás-közönségnek, mert annak: „nyomasztó szükségéi segélyért kiáltanak, midőn más és a többi egyházfelekezetek, részint királyi, részint gazdag magánadományozások által és az unitáriusoktól jogtalanul és erőszakkal elvett alapítványokkal, iskolákkal oly gazdagok, hogy segélyre éppen nem szorulnak”.

Márványba véshető rövid élet- és jellemrajzát adják Berdének ezen szavai, melyeket végrendelete átnyújtásakor Benczédi Gergelynek mondott: „Egész életemben, úgyszólván gyermekségem óta, egy szent célért küzdöttem, sokszor gúny és ne-

---

1 Benczédi i. m. 130. l.

vetség tárgya voltam, rongyosan jártam, magamtól minden élvezetet megvontam, csakhogy az élembe tűzött nagy célt megközelítsem; meg akartam mutatni, hogy szegény legény is hasznára lehet a társadalomnak, az emberiségnek, nemzetének, erős akarattal. Isten megáldotta igyekezetemet, jutalmazta fáradságomat, egyházunk s ebben székely nemzetünk élvezni fogja sok gonddal ápolat munkám gyümölcsét. Adja Isten, hogy okosan és haszonnal éljeze.”¹

Az unitárius egyház lett az általános örökös, de hagyományozott Berde végrendeletében rokonainak, keresztgyermekének, több unitárius egyházközségnek, a tanítók jutalmazására, a kolozsvári leány árvaháznak s a Kolozsváron felállítandó vakok intézetének javára.

Itt részletesebben végrendeletének két pontjára térünk ki.² A 4. §. b. pontjában ez van: „Ötszáz forintos alapítványt teszek évenként, az oskolai évvégével kifizetendő, kolozsvári főiskolánk azon rendes tanárának, aki leckeóráját teljesen, minden perc levonása nélkül kitölti, egy órát sem mulaszt el, órája alatt csak tantárgyával foglalkozik s jó sikerrel tanított; ezen alapítvány fel nem osztható; célom evvel az, hogy szorgalomra serkentsem a tanár urakat s jutalmaztassék a szorgalom és lelkiismeretes működés.”³

Berde eszményi végrendeletének ez a legszomorúbb pontja. Berde, mint tanuló átélte a régi iskolák egyházi nevelését s tapasztalatból tudta, hogy azoknak szigorúságában, kételyeket nem tűró egyenességében nagy nevelőerő volt. Acélos karokat, acélos szíveket formáltak. Vallásosságra, becsületességre, munkásságra és önállóságra neveltek, mert a hasznossági elvét sem tévesztették szem elől. Majd a nevelés kezd hatalmi kérdés lenni. Berde korában báró Eötvös József. nagy közoktatásügyi

¹ Benczédi i. m. 60—61. l.

² Ez a két pont a 4. §. b. pontja és 8. §. a „cipő alapítvány“. Alaki hiányokra hivatkozva Márkos Ferenc, özv. Márkos Andrásné szül. Márkos Rozália, Márkos Juliánna azzal támadták meg a végrendeletet, hogy Berde Mózsa, mikor a végrendeletet alkotta, sőt már évekkal azelőtt elmebeteg volt. A perelő oldalági rokonok az említett két pontra hivatkoztak, hogy Berde szabad akarattal nem tudott volna így rendelkezni, mint ahogyan az a végrendelet 4. §. b. pontjában és 8-ik §-ban van megállapítva.

³ Benczédi i. m. 132. l.

miniszterünk már hirdette, hogy minket magyarokat csak kultúránk tarthat fenn. A kiegyezés után emelte a középiskolák jelentőségét az is, hogy ezek által remélték az idegen nemzetiségeket a magyar állameszmének megnyerni. A mi iskoláink közül Székelykeresztúr teljesített ilyenirányú missziót, bár ebből a haszon mellett kár is származott, mert a magyar középiskolákban kiműveltekből kerültek ki a legnagyobb nemzetiségi agitátorok.

Kolozsvári főiskolánknak századokon át vezető, nagy tekintélye volt. A hitújítás szabad szelleme teremtette meg János Zsigmond fejedelem adományából. Sok üldöztetésnek volt kitéve, de az unitárius hitbuzgóság újra és megint újra építette, hogy nemes hagyományaival tovább terjessze a fölvilágosultság és haladás nemes eszméit. Ez az iskola a magyar nemzeti művelődés történetében fontos szerepet töltött be s minden öntudatos unitáriusnak mindig a szemefénye volt. Berde is ilyennek látta s azt akarta, hogy továbbra is méltó legyen régi, nagy hírnevéhez. Berde azonban mindent reálishan és biztosan látott s mint, aki kolozsvári kollégiumunk belső életét mindig figyelte, az évvégi vizsgálatokon résztvett, amint végrendeleteinek lesújtó szavai mutatják észrevette, hogy féltett főiskolánk életében, a tanári munkában hanyatlás állott be. Berde százada egyébként tekintélyromboló, de másképp állunk még a liberálisizmus híveinél is az iskola tekintélyével. Berde fent idézett soráival intő szózatként kiáltott az egyház és a nevelők felé, hogy ha van tekintély, amelynek meghomályosulni sohasem szabad, a nemzeteket nevelő iskoláé, a tanítása ilyen, mert az az iskola el van veszve, amely tekintélyét veszítette el.

Berde, aki egész életén át a jutalom minden reménye nélkül törhetetlen akaraterővel dolgozott, mint a munkásság élő megtestesítője ezt az alapítványt a tanárok szorgalmának ébrentartására, serkentésére a legjobb szándékkal tette. Nevelői hit s az a nagy nevelői akarat húzódott meg e mögött a rendelkezés mögött, hogy minden lehető eszközzel magasabbra akarta emelni a nevelés színvonalát, de mikor Berde végrendelete életbe lépett, megszólalt a tanári önérzet, hogy lehetetlen annak végrehajtása, hogy a végrendelet kívánalma szerint jutalmaztassák a szorgalom és a lelkiismeretes munka. E. K. Tanács felhívására a főgimnázium igazgatósága 1900. február 6.-án Boros

Sándor igazgató előterjesztésében tárgyalta ezt a kérdést. Volt olyan vélemény, hogy a jutalmat ne is adják ki, mert az Eris almája s a tanárok között csak egyenetlenkedést fog szülni, más önművelésre, tanulmányútra akarta kiadatni, más a tanári özvegyeknek, árváknak, vagy pedig a tanároknak szükség szerint adják. Abban csaknem mindnyájan egyetértettek, hogy a végrendelező akarata szerint ezt a pontot lehetetlen végrehajtani. Ki állapítja meg, ki ellenőrzi, hogy melyik tanár volt a legpontosabb, a leglelkiismeretesebb? Egy igazgató nem vállalkozhatik arra, hogy pedagógiai bakter legyen, s a folyosókon vagy éppen a tanterem ajtójának kulcslyukán ellenőrizze, vagy éppen az iskolaszolgákkal lesessen a tanárok után. A tanárok sem ellenőrizhetik egymást. Mi legyen hát? Elhatározták, hogy a kolozsvári főiskola tanárai jutalmazására hagyott (500 forint) 1000 koronát évenként egy összegben adják ki szolgálati rangsor szerint azoknak a tanároknak, kik működésük közben lényegesebb panaszra okot nem adtak.¹ A rangsoros határozaton nem csodálkozunk, ha tudjuk, hogy volt pedagógusunk, aki azt vallotta és nyíltan hirdette, hogy minden tanári munka egyforma. Berde, aki Brassaival együtt a tanítói, tanári mesterséget nagyra becsülte, másképen gondolkozott. Berde az ő korának tanáraitól személyes meggyőződés után nagyon jól tudta, hogy nem minden tanári munka egyforma, valamint ma is tudja ezt minden tanár, de Berde tudta azt is, hogy az iskolának éltető és legfontosabb nevelője a rend, ami- ben a tanárnak kell elsősorban jó példával előljárnia. Berde elgondolásában, akit mindig a kötelességteljesítés szélsősége hajtott, a tanári pálya nemcsak kenyérkereset, hanem elhivatás, neki a tanítás, mint kötelesség, mint életfeladat volt eszményképe s ezzel egyben háttérbe akarta szorítani a hanyag, lecke- feladó tanárt, de Berde végakarata ebben a pontban nem teljesülhetett. Berde végrendeletének szavaiból, szelleméből kétségtelenül megállapítható, hogy ő a tanári jutalmazásnál csak a gimnáziumi tanárookra gondolt, de az E. K. Tanács meghatározta, hogy a Berde Mózes jutalomdíjra a kolozsvári főiskola rendes tanárai közül jogosultak: a) a püspök, ha tanári teendőt is végez, b) a theologiai rendes tanárok, értve a paptanárokat is, c) a főgimnáziumi tanárok.

¹ Igazgatósági jegyzőkönyv 102 — 1899/1900. jkvi sz.

A főiskolai igazgatóság szavazattal dönt s a három legtöbb szavazatot kapott egyént kijelöli, felterjeszti az E. K. Tanácshoz. A főiskolai Igazgatóságnak ajánlata nem köti E. K. Tanácsot, hanem minden vitatkozás kizárásával titkos szavazattal állapítja meg az igazgatóság által kijelölt tanárok közül.

E. K. Tanács először az 1899—1900tanévi 1000 K. jutalmat tanári érdemeinek elismeréséül felajánlotta Ferencz József püspöknek.¹

Közben E. K. Tanács a Berde tanári jutalom szabályzatát oda módosította, hogy a rendes torna- és énektanítót is bevette az igényjogosultak közé.² Az 1902—3. tanévre az E. K. Tanács a Berde tanári jutalmat Mózes András lelkész árváinak utalta.³ Visszatértek a végrendelet szellemére is s a rangsorban egy tanárt mellőztek, akit a jutalomdíjra érdemtelennek tartottak. Majd jöttek az ilyen furcsaságok: Kanyaró Ferenc már nem tanított, nagy betegsége miatt ideiglenes nyugalomba volt bocsátva, mikor a Berde Mózsa tanári jutalmat az 1905/6. isk. évre megkapta. Dr. Barabás Ábelnek halála után ítélték oda a Berde tanári jutalmat. Beadatott 9 szavazat s ez mind Barabás Ábelre esett, mert a halál mindent kiegyenlít, még a versengést is. Az 1917/18-ik iskolai évre Kelemen Lajosnak ítélték, de ő akkor már a kollégiumból eltávozva állami szolgálatban állott.

Ha már Berde végrendeletének a végrehajtását egyetemesen lehetetlennek tartották, akkor az az egyedül üdvös lehetőség kínálkozott, hogy a magasabb fokú tanítás céljainak előmozdítására mindig olyan tanárnak adják a jutalmat, aki önművelés céljából külföldi tanulmányútra akar menni.⁴ Ha előfordult volna olyan eset, hogy valamelyik évben Kolozsvárról senki sem akar tanulmányútra menni, akkor azzal a határtalan liberális szellemmel, amellyel ezt az egész jutalomdíj ügyet kezelték, kivételesen ki lehetett volna a tanulmányi jutalomdíjat a székelykeresztúri tanári karra is terjeszteni s képzetesebb és tapasztaltabb tanári karral a Berde nevelői akarata, a *lőbb és jobb tanítás* is megfelelőbben lett volna biztosítva, mint

¹ Igazgatósági jegyzőkönyv 137 --- 1900/901.

² E. K. T. 725—1912. San. sz.

³ E. K. T. 952—1903. sz.

⁴ Kezdetben az 1000 korona jutalom 500 véka tiszta búza árát jelentette.

a rangsoros elosztással. Azonban a Berde tanári jutalomnak fenti módon vázolt kezelésével Berde komoly realizmusa az egyházi intézkedésben lírai lett s még a tanári önnevelés, továbbképzés célját sem szolgálta.

Berde végrendeletében nemcsak mélyen gondolkozó nevelőnek, hanem egyben kiváló kulturpolitikusnak is bizonyult. Ebben a kérdésben is gyakorlati úton haladt. Berde látta a tanárok szociális helyzetének a mostohaságát. Vallotta, hogy a tanárikart először anyagi gondjaitól kell megszabadítani, hogy a szellemiek művelésére annál több ideje legyen. Sokra értékelte a tanári munkát, tudta, hogy jó iskolát csak jól fizetett tanárikarral lehet megteremteni s ezért jelentékeny összeget hagyott a tanárok fizetésének rendezésére és újabb tanszékek létesítésére. Az ő gondoskodása következtében a székelykeresztúri rendes tanárok fizetését a legmagasabb fokon, 800 forintról 1200 forintra emelték, ami 50%-os emelést jelentett. Minden elképzelhető megtett Berde a tanárok emelése érdekében, mert meg volt győződve, hogy a nemzeti élet és jövő szempontjából a legfontosabb társadalmi osztály. Berdének ezen tiszta látású álláspontját nem győzzük eléggé kihangsúlyozni, de ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy a magyar köztudat a Berde felfogásából ma is épen olyan távol van, mint 50 évvel ezelőtt.

Amint említettük Berde ismerte és vallotta első nagy közoktatásügyi miniszterünknek, Br. Eötvös Józsefnek azon megállapítását, hogy: „Magyarország jövője a kultúra kérdése”.¹ Ezt a tételt azóta sem tagadta meg egyetlen magyar kulturpolitikus sem, sőt újabban kibővült azzal, hogy vezető szellemeink Magyarország történeti hivatását abban látják, hogy a jövőben is a kultúra közvetítője legyen Nyugat és Kelet között. Hírdetik vezető politikusaink, hogy a tanárok a kultúrának, a tudományosságának, irodalomnak termelői és terjesztői. Ismételtetni halljuk Riedl Frigyes után, hogy: „A magyar tanár, a magyar jövőendő”. Hangoztatják, hogy a nevelésügy a mai társadalomra élet vagy halál kérdése, melytől a nemzet egész jövője függ. Elismerik, hogy a tanárok kezében van a *nemzet-nevelés* legnemesebb feladata, ők a nemzeti élet legkényesebb

---

¹ Szentiványi Gyula köszöntöje a Berde serleggel. Keresztény Magvető XXXVI. évf. 272—74. l.

munkájának irányítói, iskolán kívül pedig a közösségi élet minden munkája a kezükben találkozik, ők a tízes szervezetek vezetői, nemzeti összekötők, a reviziós liga mozgatói, jótékony-sági és társadalmi egyesületek irányítói stb., de az érdem elismerésénél mostohán bánnak velük, lenézik, háttérbe szorítják, a régi rabszolga tanítók utódait látják a nagyrészt szegényebb osztályból kikerülő tanároknak, mert mi mindig jogász nemzet voltunk és vagyunk s minden hatalom és dicsőség ezek számára terem. Nálunk a társadalmi osztályokat nem a végzett munka mennyisége, minősége és fontossága, hanem az anyagiak után ítélik meg. A román impérium idején még az iparosság és kereskedő osztály is lesajnálta az erdélyi magyar tanárságot, a felszabadulás után sokat emelkedett anyagiakban s így tekintélyben is a tanári testület, de messze elmaradnak ma is a bírói statustól.

A végrendelet 8. §-a szerint Berde Kisküküllő megyében, Nagy-Bunon levő birtokait *cipó-alapítványra* adományozta: „Kolozsvári főiskolánkban száz, tordai iskolánkban ötven, székelykeresztúri iskolánkban ötven, összesen 200, kétszáz jó erkölcsű, igazán szegény, jó tanuló részére úgy, hogy minden tanuló kapjon naponként három jó, egészséges, tápláló kenyeret, vagy cipót, ilyen cipót egy 16 kupás erdélyi vékából szokás sütni 60 darabot.”

Miután az egyház a Berde végrendeletét megtámadó örökösöket nagylelkűen kielégítette, az 1889-ik évi Zsinati Főtanács¹ a Berde Mózsa cipó-alapítványra vonatkozó szabályzatot ideiglenesen megállapította. A Berde cipó-alapítvány az 1899—1900-ik isk. évben lépett életbe. Ez a tény unitárius kollégiumunk újkori történetének egyik legjelentősebb eseménye. Lázasan készülődött az igazgatóság a nagy esemény megvalósítására s elhatározták, hogy az első cipóosztás megfelelő ünnepélyességgel történjék s az ösztöndíjat élvezők névsora évről-évre egy erre a célra nyitandó könyvbe vezettessék. Hogy ezt az eseményt valósággal történelmi jelentőségűnek tartották, azt igazolja az is, kimondták, hogy az első cipó, amelyet Losonczy Albert pékmester mutatványszámképen küldött, kiszáritva el fog helyezettetni és megőriztetni.

¹ 80 - 1899. sz.

Az első tanévre a szabályzatban megállapított minimális, napi kenyérmennyiségre ($\frac{1}{2}$ kg.) 71 tanulót hozott javaslatba az igazgatóság az E. K. Tanács által utalványozott évi 1300 forint cipószükségleti összegből. Ezen kívül történt a Berde-családból származók segítése.¹

Kezdetben minden tanuló naponként 3 drb. cipót kapott s egynek súlya volt 20 deka gramm, vagyis naponta 60 deka gramm, háromszorosa a nem régen élvezett háborus fejadagnak. Boros Sándor igazgató egy hónapi tapasztalat után jelentette az igazgatóságnak, hogy a Berde Mózsa-féle cipók 20 deka grammos nagyságban, különösen a kisebb tanulók részére igen nagyok s ezért ajánlja, hogy ezután 15 deka grammosok adassanak s az így megtakarított kenyérmennyiség adassék más szegény tanulóknak.²

Egyházi Képviselő Tanács a Berde Mózsa-féle cipók súlyát 20-ról 16 deka grammra szállította le 1899. november 1-től s a fennmaradó cipó-ösztöndíjra újabban 15 tanulót vett fel.³ A Berde-cipók nemcsak a kollégiumban, hanem az egész városban népszerűkké s valóban egy új fogalommá lettek. A főtanácsi közös Berde-ebédeken is ezeket szolgálták fel s még Losonczy Albert pékmester is, csak hogy továbbra is ő süthesse a Berde-cipókat, önként tett ajánlatot, hogy a következő 1900—1901-ik isk. évre 12 krajcár helyett 10 krajcárért süti.⁴

Berde tehát nem csak kultúrát, hanem kenyeret is akart adni a székely ifjaknak, mert ő is tudta, hogy ezen a kettőn múlik, hogy mit hoz a jövő. A székely kenyér már akkor, kevés, nehéz, drága és keserű volt, ezért akart Berde a tanítató szülők kenyérgondján segíteni. Berde, aki mindig szerényen, szegényesen élt s mindig úgy dolgozott, mintha nem volna miből élnie és a mindennapi kenyérért keményen verejtékezett, mikor az erőit gyöngültni érezte, már enni sem akart, mert az volt az elve, hogy aki nem tud dolgozni, az ne is egyék, az a Berde, aki magától sokszor még a kenyeret is megvonta, kétszáz tanulónak biztosította a mindennapi kenyeret. A kenyér a mi legszentebb eledelünk, amiért mindennap imádkozunk. Berde

¹ Igazgatósági jegyzőkönyv 19—1899/900. jk. sz.

² Ig. jkv. 53—1899/1900. ig jk sz.

³ Igazgatósági jegyzőkönyv 64—1899/1900. jkv. sz.

⁴ Ig. jkv. 158—1899/1900. jkv. sz.

is annak tartotta, soha egy darabocskát el nem dobott volna, tudjuk, hogy mikor a Széchenyi-téri vendéglőben étkezett, ha ebédnél egy falatka kenyere megmaradt, azt gondosan becsomagolta és hazavitte, ha pedig buni birtokáról Székelykeresztúrra ment, akkor is mindig hozta zsebében a mindennapi kenyeret.¹ Mikor a Berde végrendelete életbe lépett s a tanulók kapták a mindennapi cipóikat a hálátlanság iskolapéldája játszódott le e díszes épület falai között, amelyeket Berde pénze nélkül fel sem tudtak volna építeni; a tanulók megmaradt Berde-cipó darabjait eldobálták, egymást hajigálták vele. Boldog idők könnyelmű ifjúsága, ez ma nem történhetik, de lehetetlenség meg nem jegyeznünk azt, hogy itt már az ifjúság nevelésében, felügyeletében is hiba volt. Berde szelleme azonban teljesen áthatott egy iskolaszolgát, aki az eldobott cipódarabokat összegyűjtögette, eladta s az ebből kapott pénz képezte vásárolt házának alapját.

(Folyt. és vége.)

Az Unitárius Irodalmi Társaság január 30-án tartott felolvasó ülése. Január 30-án d. e. 11 órakor volt az U. I. T. nevezetes felolvasó ülése, melyen *Szent-Iványi Sándor* budapesti vezető-lelkész, a társaság alelnöke elnökölt. Szent-Iványi Sándor elnöki megnyitójában az irodalom lelkiségéről beszélt, amelynek a háborus bonyodalmak között is helyt kell állania. Ezután *Dr. Kovács Lajos* teol. tanár tartotta meg érdekes felolvasását a „Kereszténység válsága” címen, mely egyúttal irodalmi tagsági székfoglalója is volt. A kitűnő tanulmányban előadó kimutatta, hogyan került a vallás válságba a tudománnyal s rámutatott a válságból való kivezető útra. A válságot a Jézus vallásához való visszatérés tudja megoldani. Az érdekes felolvasás mély hatást gyakorolt a közönségre. Ezután *P. Szentmártoni Éva*, a kolozsvári Nemzeti Színház kiváló énekesnője Verdi „Trobador” című operájából Leonora-áriáját adta elő kiforrott művészettel *P. Szentmártoni Lenke* művészi zongorakísérettel. *Kelemen Lajos* alelnök, levéltári főigazgató Turi Jobbágy Károly száz évvel ezelőtt elhalt főúri körökben ismert jeles unitárius festőművész emlékét elevenítette fel kedves színekkel. A kiváló hatást kiváltó magas színvonalú felolvasó ülés *Szent-Iványi Sándor* tartalmas bezáró beszédével ért véget.

¹ Özv. Sándor Jánosné elbeszélése.

Mit értettek presbyter alatt a 16. században ?

Hogy a katolikusoknál ez felszentelt papot, áldozárt jelentett, azt szinte fölösleges mondani. Hiszen a subdiakonusi és diakonusi fokok után presbyterre való szenteléssel érik el az áldozópapságot!

A 16. század protestánsainál természetesen szintén nem jelenthetett egyebet. A protestánsná lével nem változtatta meg a világot az emberek körül. A mindennapi élet teendői, szokásai, beszédanyagai, kifejezésmódjai mind azon az úton maradtak, amelyen addig jártak. A változás, az átalakulás csak lépésenként, fokozatosan történhetett. Aki száz év múlva hasonlított össze az állapotokat a száz év előttivel, elálmélkodhatott a különbségen, de aki egy év múlva teti hasonlót, csak nagyon élesen látó szemmel fedezhetett fel valami eltérést az előző évi-vel szemben.

Igy tehát a naponként használatos presbyter szó sem ment ki a divatból az első protestánsoknál, s nem egyéb-
re alkalmazták, mint addig. A papot értették alatta. Szám-
talan bizony-
ságot lehetne erre felsorolni. De egyetlenegy elég lesz arra, hogy minden józan elmét meggyőzzön erről. A komjádi kánonok, melyek pedig a reformáció kezdete után mintegy száz év múlva jöttek létre, olyan cáfolhatatlan bizony-
ságot szolgáltatnak erre, hogy szinte célzatosnak gyaníthatná az ember, ha egyáltalában feltehető volna, hogy előrelátták a 19. és 20. század ebbeli félre-
értéseit.

Ezeknek az öt szakaszba beosztott 1623-i kánonoknak a harmadik szakasza a latin eredetiben következő címet visel: „De presbyteris communiter sic dictis, seu pastoribus ecclesiarum”, vagyis „a közönségesen úgymondott presbyterekről vagy az egyházközségek lelkészeiről”. Tehát még akkor is, amikor megkezdődött már e szónak más fogalom részére való lefoglalása, mégpedig egészen közel a samarjai superintendentiához, e kánonok megalkotójához: a pap közönségesen használt elne-